

Педагогічні погляди М.М. Володкевича щодо співробітництва сім'ї і школи (початок ХХ століття)

Наталія Стрілецька,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної та початкової освіти Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка.

Сучасна українська школа покликана виховати високоморального, гармонійно розвиненого, національно-свідомого, життєво-компетентнісного громадянина, здатного до саморозвитку і самовдосконалення. Ефективність здійснення даного завдання залежить від узгодженої та скоординованої взаємодії усіх чинників сучасного виховання: сім'ї, школи, психологічних служб, позашкільних закладів, представників державної влади тощо. В основних нормативних документах: «Концепції національно-патріотичного виховання молоді» (2009), «Про Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України» (2011) особлива увага зосереджується на посиленні співпраці школи і родини. Вона передбачає підвищення педагогічно-культурного рівня батьків, залучення їх, як провідних суб'єктів, до єдиного виховного середовища, урізноманітнення форм взаємодії на основі проектно-технологічного підходу виховання. У цьому зв'язку глибоке вивчення й осмислення попереднього педагогічного досвіду з питання організації й запровадження співпраці сім'ї і школи на початку ХХ століття є актуальним.

Ідея тісної взаємодії школи і сім'ї одним із перших пропагувалася вітчизняним педагогом Н.І. Пироговим. К.Н. Вентцель визначив для батьків роль активного діяча у навчально-виховному процесі «вільної школи». П.Ф. Каптерев зробив спробу систематизувати досвід діяльності батьківських комітетів (1905-1915) і розкрив на цій основі завдання їх співпраці зі школою. Методологічні основи формування особистості дитини у соціалістичному суспільстві через систему зв'язків: соціальне середовище – школа – сім'я закладені Н.К. Крупською та С.Т. Шацьким. Концепція виховання

А.С. Макаренка включала у себе вплив школи на організацію сімейного виховання через широку пропаганду кращої сім'ї. В.О. Сухомлинський зробив значний внесок у розв'язання проблеми шкільно-сімейного виховання, обґрунтував необхідність комплексу спільних цілеспрямованих дій школи і сім'ї на особистість, положення про те, що виховання дітей становить важливий громадській обов'язок сім'ї. А.О. Захаренко сформулював мету, завдання та удосконалив форми та методи співпраці сім'ї і школи. Зокрема, ним розроблена виховна модель «педагогіка трьох: вчитель, батько, дитина», впроваджені «система педагогізації батьків», що розглядалась як педагогічні й психологічні консультації для батьків, спільні семінари для батьків і вчителів, вихід шкільних газет, свята за участі батьків тощо.

У 80-90-х роках ХХ століття проблеми організації взаємодії школи і сім'ї знаходять своє відображення в рамках системного і комплексного підходів: Ю.К. Бабанський, В.І. Загвязинський, В.А. Караковський, Г.А. Побєдоносцев, М.М. Поташник та ін.

Сучасні дослідження з даної проблеми присвячені розробці концепції розвитку партнерських відносин між школою та сім'єю (І.М. Рибальченко, Л.Я. Олефіренко, С.С. Пальчевський), вивченню вітчизняного досвіду та досвіду інших країн (В.В. Безлюдна, Н.В. Полікутіна, О.І. Дворчук, З.В. Янішевська, С.П. Шумаєва), визначенні й обґрунтуванні шляхів активізації взаємодії вчителів і батьків в умовах особистісно орієнтованого навчання та виховання (Л.І. Корміліна О.Д. Вєтрова) та ін.

Окремі аспекти педагогічної діяльності та спадщини відомого вітчизняного педагога М.М. Володкевича (1861-1924) висвітлювались у наукових дослідженнях та розвідках Л. М. Артамонової, Н.П. Дічек, А.В. Риженко, О.В. Мушки, Н.М. Стукало, О.В. Гур'янової, Л.О. Смоляр та ін.

Аналіз результатів наукових досліджень з проблеми взаємодії сім'ї і школи дозволяє зробити висновок, що у численних і вагомих за теоретичними й прикладними надбаннями працях залишається поза увагою аналіз поглядів з

даної проблеми відомого київського педагога М. М. Володкевича (початок ХХ століття). А це сприяє утворенню неповної картини розвитку педагогіки співпраці сім'ї і школи у Наддніпрянській Україні даного періоду.

Мета статті – висвітлити методичну систему співпраці сім'ї і школи, запропоновану М.М. Володкевичем на початку ХХ століття, розкрити його внесок у розвиток тогочасної середньої школи у Наддніпрянській Україні.

Як відомо, до ХХ століття у підтримуваній офіційно вітчизняній педагогіці існував чіткий поділ виховання сімейного і виховання в навчальному закладі. Виховання у гімназіях Російської імперії, а отже й на українських землях, що входили до її складу, здійснювалось через класних наставників. Ними призначались викладачі, які мали найбільшу кількість уроків у даному класі. Класний наставник був посередником між батьками і викладачами. Згідно з циркуляром від 26 липня 1884 року він мав «стежити за успіхами, читанням і моральністю учнів, розвивати й закріплювати у них морально-християнські переконання, допомагати батькам у цій нелегкій справі, ділитися з ними своїми знаннями, досвідом; особливо турбуватися про дітей, які живуть у родичів чи знайомих, за відсутністю належних умов, допомагати їм змінити житло» [7, с. 19].

На допомогу класним наставникам у гімназії призначались два помічники наставника (для нагляду за класом, коли перші проводили уроки в інших класах та для відвідування учнів удома). У гімназіях замість класних наставників іноді вводились і посади класних наглядачів, які виконували усі перелічені вище обов'язки виховної функції у класі [7].

Проте система виховання класичної школи виявила неспроможність протистояти негативним зовнішнім та внутрішнім чинникам початку ХХ століття таким як революційна ситуація в країні, складне становище вчителя (перенавантаження уроками, низька заробітна плата, велика кількість учнів в одному класі), вплив вулиці та інформаційних засобів, що поширювали заборонену інформацію низькоморального змісту тощо. Фактично «роль

класного наставника обмежувалась наглядом за поведінкою учнів вдома і поза школою (записом учнів у кондуїт, присудження учню, який провинився того чи іншого покарання, огляд учнівських квартир і т.п.) та виконання чисто канцелярських обов'язків, типу роздачі атестацій, запису у класний журнал, контроль щоденників і т.д.» [1, с. 182].

З іншого боку «у суспільстві встановлюється звичка принижувати школу, ставитися до неї з неприхованою озлобленістю, все це відбувається на очах у дітей, які в ній виховуються» [9, с. 20]. Школа не узгоджувала свою виховну діяльність з роботою суспільних організацій (спортивних гуртків, молодіжних товариств і об'єднань). У §32 «Обов'язків для учнів гімназій» заборонялось під загрозою виключення із закладу «вступати у будь-які товариства та створювати подібні зі сторонніми особами» [7]. У більшості випадків прояв участі з боку батьків до шкільного життя дітей вважався за недопустиме вторгнення у компетенцію школи [4].

На основі аналізу педагогічної літератури початку ХХ століття можна зробити висновок, що у 1905-1917 рр. загальноосвітня школа в Російській імперії переживала кризу своєї виховної системи. Характерними явищами серед учнів старших класів гімназій та інших загальноосвітніх закладів були бійки, пропуски занять, агітації, участь у політичних заворушеннях.

Циркуляром про дозвіл створення батьківських комітетів (від 25 листопада 1905 року) Міністерство народної освіти мало на меті поліпшити навчально-виховний процес у середніх навчальних закладах.

За дослідженням Н.В. Полікутіної [10], «батьківські комітети стали основними формами взаємодії у системі «державна школа – сім'я» в період 1905-1917 рр.». Як стверджує дослідниця, педагогічна думка щодо взаємозв'язку сім'ї і школи почала розвиватись починаючи з другої половини ХІХ ст. і пов'язана з поглядами учених-педагогів К.Д.Ушинського, В.П.Вахтерова, О.Н.Острогорського, П.Г.Редкіна, В.Я.Стоюніна та ін. Ними була зроблена теоретична оцінка різних аспектів проблеми взаємозв'язку сім'ї і

школи (обґрунтування необхідності взаємозв'язку, змістовий бік відношень, причини протистояння, умови взаємодії, форми і способи їх спільної діяльності). Основним завданням зв'язку між батьками учнів і педагогічною радою школи на початку ХХ століття визначалось забезпечення максимально сприятливого процесу навчання і виховання, відгородження школи від політики.

Крім цього, учителями-практиками та керівниками середніх навчальних закладів (А.Антонов, Н.Коджебаш, А.Родзянко, М.Т.Яблочков, А.Филонов) впроваджувались наступні форми і методи взаємодії із сім'єю: 1) запрошення батьків до участі у роботі педагогічних рад; 2) відвідування батьками шкільних уроків; 3) запрошення батьків на різного роду шкільні заходи (публічні читання, літературні вечори і т.д.). Проте єдиної схеми взаємодії між батьками учнів і школою не існувало [10].

Серед альтернативних середніх навчальних закладів імперської доби вирізнялись комерційні навчальні заклади, зокрема комерційні училища. Адміністративна належність училищ до міністерства фінансів надавала їм певну автономію у навчально-виховному процесі. Це сприяло тому, що у цих закладах апробовувались прогресивні педагогічні ідеї, нові методи, форми навчання і виховання учнів.

Одним із таких закладів було приватне Київське жіноче комерційне училище Л.Володкевич (1900-1917). Саме там згуртувалась плеяда талановитих педагогів: О. Астряб, О. Селіханович, М. Старицький, М. Володкевич та ін. Зокрема, директор училища Микола Миколайович Володкевич викладав у ньому географію, фізику та природознавство, а також одночасно працював на посаді приват-доцента фізико-математичного факультету університету ім. Св. Володимира [12].

Свої погляди щодо розв'язання проблеми педагог виклав у доповіді «Про співробітництво сім'ї і школи», яку виголосив на Київському педагогічному з'їзді 13 квітня 1916 року. Проаналізувавши заходи Міністерства народної освіти щодо установавання взаємозв'язку школи і сім'ї, зокрема опублікований

«Проект положення про батьківські комітети» (1915), він підтримав внесені міністерством доповнення стосовно розширення прав і обов'язків батьківських комітетів, а саме: узгодження дій з вивчення індивідуальних особливостей вихованця, участь голови комітетів та двох його заступників у роботі педагогічної ради, можливість скликання окружних та районних з'їздів голів комітетів. Проте педагог вказує й на основний недолік такої організації: «як і зазвичай комітети мають об'єднувати лише окремих вибраних батьків, а не усю їх масу» та робить висновок, що визначена взаємодія носить лише поверховий характер і не пов'язана із чітко усвідомленими цілями педагогічної справи [4, с.105, 109].

М. Володкевич розглядає питання: «У чому ж суть співробітництва сім'ї і школи?»; «Яка мета цього співробітництва?»; «Якими засобами, формами і методами ця мета може бути досягнута?».

Педагог розкриває поняття співпраці сім'ї і школи у тісному зв'язку із побудовою нової концепції навчання. Свої погляди стосовно побудови нової школи він більш детально викладає дещо раніше у праці «Задачи педагогической деятельности. О принципах, которые должны быть положены в основу преподавания естествознания в средней школе» (1905) [2].

У центрі усієї педагогічної справи за М. Володкевичем стоїть особистість учня, його потреби, благо, інтереси. Головною метою навчання і виховання є всебічний розвиток учня. У загальноосвітній школі, на переконання педагога, будь-який найменший прийом навчання, будь-яке повідомлення чи вплив на вихованця у відношенні дисципліни повинні оцінюватись з точки зору досягнення головної мети, і все те, що не відповідає їй, має бути вилучено. Фізичний, розумовий та моральний розвиток особистості здійснюватиметься за допомогою тренувань і вправ, які вимагають застосувань і прояву відповідних здібностей не надміру. Провідним принципом навчання і виховання учнів є їх «самодіяльність» під впливом збуджених вчителем внутрішніх стимулів, а не зовнішнього примусу й страху перед оцінками.

За теорією М. Володкевича, чим більш загальний характер має мета, тим вона віддаленіша і шлях до неї лежить через низку проміжних цілей, які у той же час є засобами для її досягнення. Тогочасна загальноосвітня школа, беручи до уваги одночасно дві різні мети, що не мали внутрішніх зв'язків: привілегії й надання прав випускникам та гармонійний розвиток здібностей учнів, задовольнялась найближчою з них – тією, що вимагала найменше зусиль з боку вчителя. Тому віддаленіша мета (а також ідеал) упускалась [2]. Проілюструємо вищевикладене за допомогою схеми (Рис. 1.).

Роль сім'ї у цій системі – стати союзницею школи. Узявши гаслом висловлення Марселя Прево, що «Реформа виховання повинна починатись з розуму батьків», вчителі самі повинні «кликати, запевняти, тягнути батьків, впливати на них усіма можливими способами» щоб залучити до співпраці. Виховання дітей педагог бачить як обов'язок батьків, а не їх право. Метою співробітництва є узгодження зовнішніх виховних факторів із завданнями школи [4, с.110].

Першим завданням тісної взаємодії школи і сім'ї є визначення індивідуального напрямку виховання учня. Це передбачає вивчення усіх обставин його життя: «школі необхідно знати спадкові дані, риси характеру, нахили, здібності» [4].

Другим завданням є перевірка школою виконання і доцільності з точки зору учнів і батьків її вимог відносно порядку й дисципліни. Батькам, таким чином стане зрозумілим смисл і значення кожного шкільного заходу, а школа упевниться, що її вимоги є посильними (виконуваними) для сім'ї. Це дасть можливість викоренити брехню, лінощі, невихованість.

Педагог закликає подолати упущення школи, наслідком якого є апатія батьків у будь-якій суспільній справі. Тому третім завданням визначає розширення особистої участі батьків у справах школи [4]. Для цього вказує на наступні форми співпраці батьків та вчителів (Табл. 1).

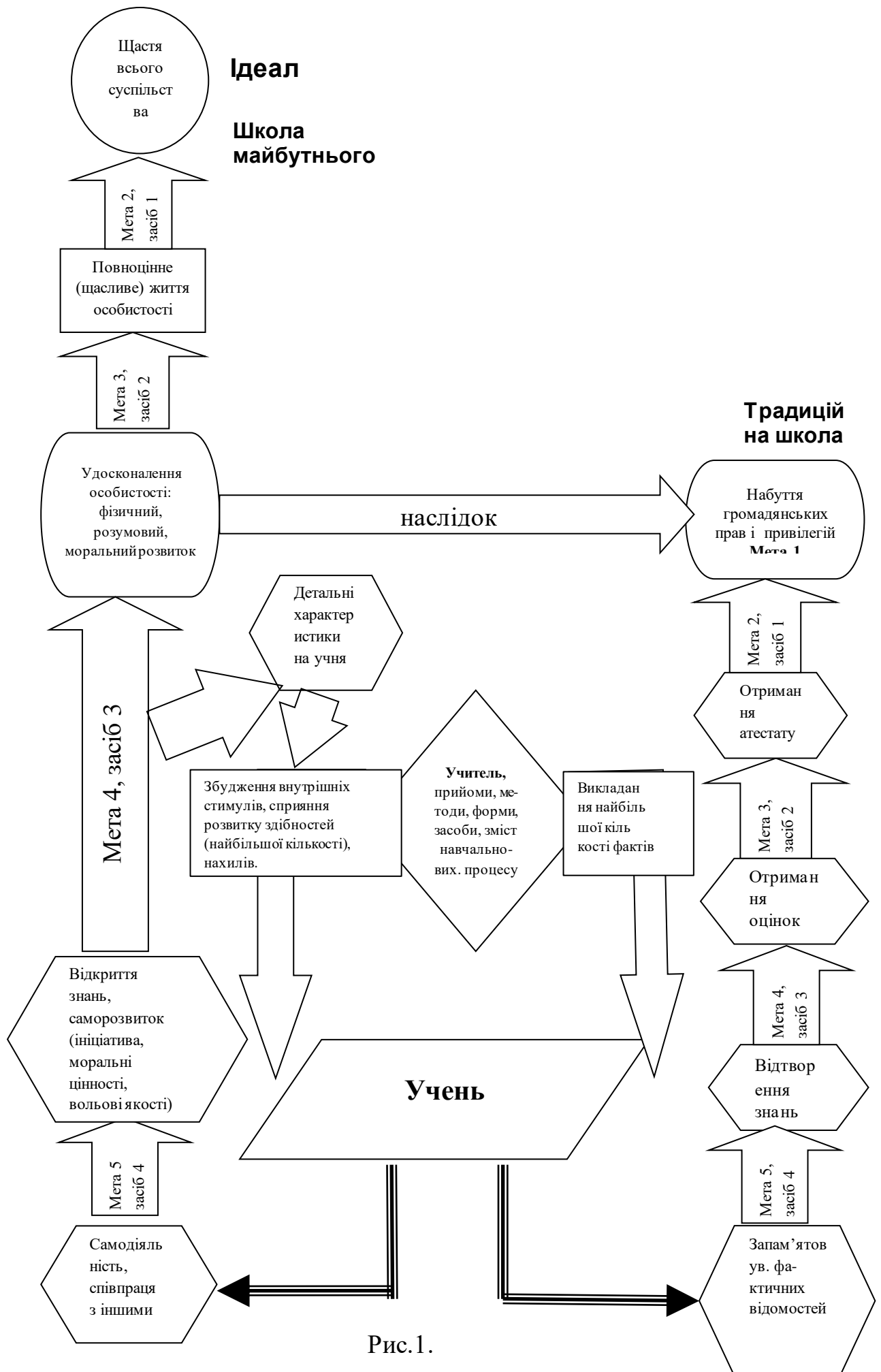

Рис. 1.

Таблиця 1

Форми співпраці сім'ї і школи за М. Володкевичем

Діяльність батьків	Діяльність педагогів
Обговорення спільних питань щодо виховної та санітарної частини у батьківських комітетах (включаючи усіх батьків в обговорення шкільних питань)	Видання друкованого органу школи (відомості про всі події, що мають місце у школі, екскурсії, збори учнівських гуртків, вечірки, шкільні свята, періодичні виставки учнівських робіт, плани на майбутнє; повідомлення про діяльність батьківських рад, батьківських комітетів, статті батьків і вчителів тощо)
Створення об'єднаного органу батьківських комітетів - ради їх представників з правом скликати районні й окружні з'їзди голів комітетів	Установлення для кожного вчителя години спілкування з батьками для обміну думок відносно кожного учня.
Підготовка спільних шкільних заходів, свят, екскурсій, актів, зборів за участю дітей, батьків та вчителів	
	Заходи поширення педагогічної грамотності батьків: <ul style="list-style-type: none"> • Влаштування батьківських гуртків і товариств для вивчення дітей і кращих методів їх виховання • Читання лекцій і систематичних курсів з цих питань

Варто зазначити, що з початку діяльності комерційного училища практикувалось спільне обговорення педагогічних питань, які стосувались як життєдіяльності навчального закладу, так і питань узгодження шкільного і сімейного виховання. Формою такої роботи були «періодичні збори викладачів училища та батьків учнів» [3, с. 419–429]. Так, на спільних зборах 14 грудня 1901 року приймалось рішення про введення до курсу жіночого комерційного училища нових предметів: педагогіки і гігієни. Усіма без винятку батьками це нововведення визнано бажаним. Проте педагогічна рада врахувала й побажання батьків зробити 8 клас комерційних училищ необов'язковим і таким, що у ньому учениці доповнять свої знання з педагогічних дисциплін.

У звіті педагогічної ради закладу за 1903–1904 рр. [8, с. 28, 29] вказувалось на виключення у навчально-виховному процесі училища будь-яких мір зовнішнього впливу – покарання та оцінок впродовж року. Останні замінювались детальними характеристиками на учениць. У своїй доповіді [4] М. Володкевич розкриває мету цього нововведення – сприяти найбільш плідному обміну думками між батьками та вчителями стосовно виховання й розвитку учениць.

Збудженням інтересу батьків до школи є ознайомлення їх з усіма заходами і подіями внутрішнього життя школи. Однією з форм цієї роботи було видання друкованого органу училища. Так, у Києві під грифом ЖКУВ (Жіноче київське училище Л. М. Володкевич) двічі на рік виходили видання: «Начало» (1906–1911), «Подснежник» (1907–1910, 1912), «Пчелка» (1909–1915), «Колос» (1908–1910, 1912), «Ручеек» (1913–1914), «Наш друг» (1911–1914). Вони створювались ученицями певного класу училища упродовж усього навчання. Зміст журналів досить різноманітний і такий, що охоплює усі напрями життєдіяльності в училищі та результати власної творчості вихованок: вірші, твори-роздуми, витяги із щоденників, реферати, які читались на засіданнях гуртків, повідомлення про повсякденне життя жіночого училища («Наша жизнь до 4-го класса», «Хроника 4-го класса») тощо. В основі створення кожного

випуску журналу була колективна співпраця учениць та педагогів. Наприклад, розповідаючи про святкування річниці журналу «Начало», його дописувачки повідомили, що у роботі над виданням беруть участь 10-15 учениць («касирша», «розпорядниця», автори текстів та кілька ілюстраторів), а також викладачі, які виступають ініціаторами учнівської творчості [13, с. 307-316].

На основі архівних даних ювілейного видання училища [6] відомо, що для учнів молодших та середніх класів двічі на рік влаштовувались вечори, де діти грали у невеличких п'єсах, декламували в особах вірші, байки, співали пісень. Участь у таких заходах брали і батьки – допомагали готувати костюми, декорації, проводили репетиції.

З метою «збільшення числа осіб, що цікавляться педагогічними питаннями», педагогом запропоновано залучення до співпраці товариств випускників. Подібне товариство було створено у Києві 9 грудня 1910 року і мало назву «Товариство колишніх вихованок Комерційного училища Л.Н. Володкевич». Одним із напрямів його діяльності – надання за необхідності матеріальної і моральної допомоги вихованкам училища, підтримка традицій школи, допомога школі [11, с. 19; 4].

Зважаючи на те, що діяльність комерційного училища Л. М. Володкевич (1900–1917) виходила за його межі (видання учнівських жіночих журналів, співпраця з товариством випускниць), науково-педагогічну та педагогічно-просвітницьку діяльність М. Володкевича (педагогічні праці, участь у педагогічних з'їздах, щорічні звіти про діяльність закладу у міністерських збірниках, ювілейні видання закладу), можна зробити висновок про поширення прогресивних ідей М. Володкевича на території м. Києва та усієї Наддніпрянської України. Вони впливали й на формування у визначений період педагогічної суспільної думки щодо суті, завдань, методів і форм співпраці сім'ї і школи.

Отже, на початку ХХ століття відомий київський педагог М. Володкевич теоретично обґрунтував методичну систему взаємодії сім'ї і школи, що була

невід'ємним компонентом визначеної ним гуманістично спрямованої концепції навчання у загальноосвітній школі. Педагог запропонував нові форми і методи взаємодії (видання друкованого органу кожного класу, установалення годин для спілкування з батьками у розкладі учителя, гуртки педагогічної грамотності для батьків, заміна оцінок детальними характеристиками учнів тощо), удосконалення уже відомих форм або тих, що визначались Міністерством народної освіти (спільне обговорення шкільних питань на батьківських зборах за участю усіх батьків класу, залучення батьків до підготовки та участі у виховних заходах), передбачив узгодження трьох чинників виховного процесу сім'ї – школи–суспільства через зв'язок зі школою товариств випускників. Установлено, що багатогранну співпрацю з батьками учениць розпочато впроваджувати в училищі, директором якого він був, ще до офіційного розпорядження про створення батьківських комітетів (1905). Педагогічні погляди М. Володкевича стосовно взаємодії сім'ї і школи є актуальними для сучасної загальноосвітньої школи і співзвучними з її виховними завданнями. Вони потребують більш глибокого вивчення та творчого використання.

Література:

1. Астряб А.М. Функции класного наставника и институт класных наставников/ А. М. Астряб // Труды Киевского педагогического съезда (12-19 апреля 1916 года). – Киев, 1916. – С.182-185.
2. Володкевич Н. Н. Задачи педагогической деятельности. О принципах, которые должны быть положены в основу преподавания естествознания в средней школе/Н. Н. Володкевич. – Киев : Типография С. В. Кульженко, 1905. – 74 с.
3. Володкевич Н. О постановке преподавания в женских коммерческих училищах/Н. Володкевич/ Материалы по коммерческому образованию. – Выпуск II. Коммерческие училища. С. – Петербург: Типо-литография и переплетная Ю.А. Мальдсфельд, 1902 – 700 с.

4. Володкевич Н.Н. Сотрудничество семи и школы/Н. Володкевич //Труды Киевского педагогического съезда (12-19 апреля 1916 года). – Киев, 1916. – С.109-111.
5. Дворчук О.І. Спільна робота сім'ї і школи у творчій спадщині О.А. Захаренка./ [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документу: <http://stattitablohy.ezreklama.com/osvita-trieningh/173-spil-na-robota-sim-yi-i-shkoli-v-tvorchii-spadshchini-o-a-zakharienka.html>
6. Краткие сведения о состоянии и деятельности частного женского коммерческого училища Л.Н. Володкевич в г. Киеве 1900–1910. – Киев, 1910. – 49 с.
7. Лопухівська А. В. З історії розвитку гімназій і ліцеїв в Україні: [посібник для вчителя] / А. В. Лопухівська. – К. : ІСДО, 1994. – 100 с.
8. Материалы по коммерческому образованию. Отчет о состоянии коммерческого образования в России за 1903–4 учебный год в учебных заведениях ведомста Министерства Финансов. – С.-Петербург: Типография А.В. Орлова, 1905. – 112 с.
9. Мусин-Пушкин А.А. К вопросу о взаимных отношениях семи и школы в педагогической литературе и школьной практике у нас и на Западе/ А.А. Мусин-Пушкин. – С.-Петербург: Тип.Гл.упр.уделов, 1914. – 171 с.
10. Поликутина Н.В. Взаимодействие семьи и школы как общественно-педагогический феномен в России второй половины XIX – начала XX вв: автореф. дис. на соиск. научн. степени канд. пед.наук/ Поликутина Н.В. – Санкт-Петербург, 2001. – 19 С.
11. Смоляр Л. Історія середньої професійної освіти жінок Наддніпрянської України другої половини XIX – початку XX століття/ Л. Смоляр//Етнічна історія народів Європи. – 2000. – Випуск №4. – С. 16–22.
12. Стукало Н. Микола Володкевич про формування соціальних цінностей особистості вихованця /Н.Стукало //Джерела. Науково-методичний вісник №3–4, 2007. – С.4–14.

13. Філіпенко Л. Російські жіночі журнали початку ХХ століття: розмаїття типів та напрямів / Л. Філіпенко // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Збірник наукових праць. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – Вип. 14. – 352 с.

Стрелецька Н.М. Педагогічні погляди М.М. Володкевича щодо співробітництва сім'ї і школи (початок ХХ століття)

Анотація. У статті проаналізована методична система співпраці сім'ї і школи, запропонована М.М. Володкевичем на початку ХХ століття, розкритий його внесок у розвиток тогочасної середньої школи у Наддніпрянській Україні.

Ключові слова: виховання у гімназіях, класні наставники, батьківські комітети, приватне Київське жіноче комерційне училище Л.М. Володкевич, форми співпраці сім'ї і школи за М. Володкевичем.

Стрелецкая Н.М. Педагогические взгляды Н.Н. Володкевича о сотрудничестве семьи и школы (начало ХХ века)

Аннотация. В статье проанализирована методическая система сотрудничества семьи и школы, предложенная М.М. Володкевичем в начале ХХ века, раскрыт его вклад в развитие тогдашней средней школы в Надднепровской Украине.

Ключевые слова: воспитание в гимназиях, классные наставники, родительские комитеты, частное Киевское женское коммерческое училище Л.М. Володкевич, формы сотрудничества семьи и школы по М. Володкевичу.

Streletska N.M. Pedagogical views of M.M. Volodkevych on cooperation of family and school (early XX century)

Annotation. The methodical system of cooperation of family and school, suggested by M. M. Volodkevych at the beginning of the XX century is analyzed in the article, his contribution to the development of secondary school of those days in Naddniprianska Ukraine is revealed.

Key words: upbringing in gymnasiums, supervising instructors, parent committees, private Kyiv women's commercial college of L. M. Volodkevych, forms of cooperation of family and school after M. M. Volodkevych.

Тел. (моб.) (096) 340 26 62.